

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ З ПИТАНЬ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

О. М. ВАСИЛЕНКО,
Р. В. ТРОЯН

Питання виховання і захисту підростаючого покоління завжди є і будуть актуальними, адже діти – гарант самозбереження й поступу нації. Вкладаючи ресурси в дитинство, держава зміцнює майбутні продуктивні сили, забезпечує стабільність, готує майбутніх активних громадян, здатних перебрати на себе управління державними і суспільними справами, впевнено йти курсом розвитку, орієнтуючись на високі виважені рішення, переймати духовні пріоритети.

Одним із критеріїв стану захисту прав дитини й дитячого благополуччя в державі є кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Незважаючи на активізацію зусиль держави щодо покращення становища підростаючого покоління, створення умов для його гармонійного розвитку, в країні щорічно збільшується кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Сьогодні актуальною є проблема забезпечення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у процесі формування й реалізації державної, регіональної політики з питань захисту прав дітей, яка в першу чергу, враховувала б інтереси дітей та визначила шляхи вдосконалення системи соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Питанням надання допомоги й захисту дітям присвятили свої праці такі дослідники, як: А. Адлер, О. Антонова-Турченко, О. Балакірєва, А. Бондар, Л. Волинець, О. Грішнова, І. Дубровіна, Н. Дудар, Г. Еріксон Ерік, І. Єжов, Б. Кобзар, Н. Комарова, Н. Коровашкіна, І. Курило, М. Лавринович, Е. Лібанова, М. Лисіна, О. Макарова, М. Московка, О. Палій, І. П'єша, С. Пирожков, В. Піскунов, А. Прихожан, Г. Святненко, В. Слюсаренко, В. Стешенко, А. Толстоухова, Е. Тоффлер, Л. Чуйко, В. Яковенко, К. Якуба, Ю. Якубова, О. Яременко та ін.

Однак, незважаючи на різноплановість досліджень проблеми захисту дітей і дитинства, недостатньо вивченими залишаються організаційно-правові складові процесу реалізації державної політики з питань захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування як на державному рівні – органами виконавчої влади, так і на місцевому рівні – органами місцевого самоврядування (органами опіки та піклування).

З огляду на це, *метою статті* є розгляд нормативно-правових засад реалізації державної політики з питань захисту прав дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Політика будь-якої держави здійснюється в правових формах. Нормативно-правова база державної політики з питань захисту прав дітей є сукупністю законодавчих і підзаконних актів інститутів державної влади та місцевого самоврядування. Окрім того, нормативно-правова база політики з питань захисту прав дітей в Україні є певною системою. Це система законодавчих та підзаконних актів, окремих положень і норм, що регулюють суспільні відносини, учасниками яких є малолітні та неповнолітні діти.

До нормативно-правової бази державної політики з питань захисту прав дітей в Україні належать: Конституція України, міжнародні нормативно-правові акти, закони України, укази й розпорядження Президента України, постанови Кабінету Міністрів України та інші нормативно-правові акти.

Під „*правами дитини*” розуміють чітко окреслені, встановлені принципи, положення й закони, що регулюють її життєдіяльність у суспільстві. З огляду на те, що дитина особливо беззахисна перед дискримінацією, жорстоким поведінням та експлуатацією, права дитини повинні гарантуватися національним і міжнародним правом. Адже захист людини в дитячі роки, коли відбувається її духовне, моральне, фізичне становлення, засвоєння національних та загальнолюдських культурних цінностей, але навіть тимчасові нестатки й помилки дорослих здатні заподіяти їй шкоду та деформувати її розвиток, має бути одним з головних завдань при формуванні стратегії розвитку нашої держави.

Проблема забезпечення прав дітей має своє історичне коріння. У первісному суспільстві до дитини ставилися двоюко – з одного боку, вбивство дитини не вважалося злочином, з іншого – діти були економічно вигідними. Мати багато дітей, особливо синів, слугувало гарантією міцності

соціальних позицій сім'ї. З розвитком суспільства, з переходом до осілого способу життя та більш надійної продуктивної бази общини, вбивство дитини практикувалося за „якісними” показниками – вбивали тих, кого вважали фізично або морально неповноцінними [2, с. 10 – 11].

У міжнародному праві ідея захисту прав дітей розвивалася поступово, протягом багатьох століть. Але активізувався цей процес тільки в ХІХ ст., коли до створення концепції захисту прав дітей призвели посягання дорослих на їхні особисті інтереси. Почалося це зі створення інституту суспільної опіки, що було першою практичною спробою захистити права дитини. Вінцем усіх цих дій стало видання закону в Англії у 1908 р. Children Charter, або Habeas corpus. Даний закон набрав чинності з 1909 р. Закон установлював однакові права для всіх дітей – законно народжених і незаконно народжених, визнавав необхідність уважного ставлення до них. Після цього в Бельгії у 1912 р. був прийнятий Закон про захист дитинства. У 1919 р. створена Народна організація Опіки над дітьми, метою якої була координація всіх дій, покликаних забезпечити реалізацію ідеї захисту прав дітей. Подібна діяльність цієї організації викликала інтерес в інших країнах, що стало початком міжнародного співробітництва в даній галузі.

Першим міжнародним документом, в якому ставилася проблема прав дітей, стала Женевська декларація 1923 р. Уперше в історії людства було сформульовано право дитини на допомогу, виховання, захист, тобто в тих сферах життя, де раніш ішлося тільки про філантропію. Декларація спрямована на створення умов, що забезпечують нормальний фізичний та психічний розвиток дітей. Однак цей документ мав лише декларативний характер, і тому реальний правовий захист був можливий через створення норм національного права на основі прийняття державами міжнародних договорів [1, с. 92–93].

Першим таким документом стала Загальна декларація прав людини, прийнята 10 грудня 1948 р. Генеральною Асамблеєю ООН. У ній були зафіксовані основи захисту прав дітей. Зокрема, ч. 2 ст. 25 Загальної декларації прав людини проголошує, що „материнство і дитинство дають право на особливе піклування і допомогу. Всі діти, народжені у шлюбі або поза шлюбом, повинні користуватися однаковим соціальним захистом”. Свій розвиток ця Декларація отримала в Пактах Прав Людини, які гарантують рівні права всім дітям та забезпечення їхніх основних соціальних потреб [3].

20 листопада 1989 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Конвенцію про права дитини, яка 27 лютого 1991 року була ратифікована нашою державою [4]. Фактом приєднання до цієї Конвенції та її ратифікацією Україна не тільки поклала на себе зобов'язання щодо захисту прав дітей, але й визнала свою відповідальність перед світовим співтовариством щодо забезпечення на своїй території всіх положень цього документа, підтвердила свій курс на підтримку загальнолюдських цінностей та розбудови демократичної держави.

1991–1997 роки стали першим етапом становлення державної політики незалежної України у сфері захисту прав дітей. Важливим моментом на цьому етапі стало прийняття Закону України „Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей” від 24 січня 1995 року, який визначив правові основи діяльності органів і служб у справах дітей та спеціальних установ для дітей, започаткував створення по вертикалі органів виконавчої влади у справах дітей [5].

Протягом 1998–2004 років в Україні було створено основні засади правової бази у сфері захисту прав дітей. На підставі положень Конституції і Конвенції ООН про права дитини 26 квітня 2001 року в Україні був прийнятий Закон „Про охорону дитинства”, який визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет. Метою прийняття цього закону стало забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток. Саме цей закон встановлює основні засади державної політики у сфері дитинства. Вперше на законодавчому рівні було закріплено та обґрунтовано такі поняття, як „дитина-сирота”, „діти, позбавлені батьківського піклування” і „безпритульні діти” [6].

Дитина-сирота – дитина, в якій померли чи загинули батьки.

Діти, позбавлені батьківського піклування, – діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їхніх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням батьками покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами внутрішніх справ, пов'язаним з ухиленням від сплати аліментів і відсутністю відомостей про їхнє місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також підкинуті діти, діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовились батьки, та безпритульні діти.

Безпритульні діти – діти, які були покинуті батьками, самі залишили сім'ю або дитячі заклади, де вони виховувались, і не мають певного місця проживання.

Дитина, яка залишилась без піклування батьків, – дитина, яка не має піклування з боку батьків, і обставини, внаслідок яких вона залишилась без нього, невідомі або не підтверджені комплектом документів [6].

Слід зазначити, що серед дітей, які залишились без батьківського піклування, переважну більшість становлять соціальні сироти, і лише невеликий відсоток – це діти, які втратили батьків.

Протягом 2002–2006 рр. державою було здійснено суттєві кроки на шляху до захисту прав дітей, керуючись при цьому принципами першочергової турботи про дітей, пріоритетності прав дитини. Реалізовувалися загальнодержавні та галузеві програми, спрямовані на поліпшення здоров'я, створення сприятливих умов для народження й виховання дітей, соціальний захист дітей, боротьбу з ВІЛ/СНІДом, підвищення якості освіти тощо.

Законами, що регулюють державну політику у цьому напрямку є такі Закони України, як: „Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні”, „Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей”, „Про охорону дитинства”, „Про соціальну роботу з дітьми і молоддю”, „Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування”, „Про соціальні послуги”, „Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо Центру з усиновлення дітей” та ін.

На підтвердження цих законів у нашій державі видано низку розпоряджень, указів Президента і постанов Кабінету Міністрів України, що регулюють державну політику з питань захисту прав та інтересів дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Серед них необхідно відмітити: Розпорядження Кабінету Міністрів України „Про схвалення Концепції Державної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування”; Постанова Кабінету Міністрів України „Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом „гроші ходять за дитиною”; Постанова Кабінету Міністрів України „Про затвердження Державної цільової соціальної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування”; Указ Президента України „Про додаткові заходи щодо захисту прав та законних інтересів дітей”; Наказ Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту „Порядок ведення Єдиного електронного банку даних дітей, які опинились у складних життєвих обставинах”; Постанова Кабінету Міністрів України „Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини”; Постанова Кабінету Міністрів України „Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей” та ін.

В Україні існують різні форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: державні заклади або середовище, яке максимально наближене до сімейного. За умови втрати дитиною батьківського піклування відповідний орган опіки та піклування вживає вичерпних заходів щодо надання дитині статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, і забезпечує її влаштування в сім'ї громадян України – на усиновлення, під опіку або піклування, у прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу. Адже державна політика щодо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування спрямована на забезпечення права дитини зростати в сімейному оточенні.

Таким чином, головними напрямками розвитку і реформування системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні є приведення державного законодавства стосовно дітей до міжнародних норм загалом і Конвенції ООН про права дитини зокрема.

Перспективами подальших досліджень є розгляд особливостей реалізації регіональної політики з питань соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на прикладі Хмельницької області.

Список використаної літератури:

1. Веселуха В. Соціальний і правовий статус неповнолітніх і його вплив на віктимну поведінку / В. Веселуха. // Право України. – 1999. – №7. – С. 92–97.
2. Волинець Л. С. Права дитини в Україні : проблеми та перспективи / Л. С. Волинець. // Український ін-т соціальних досліджень; Інститут дитинства. – К. : Логос, 2000. – 75 с.
3. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
4. Конвенція про права дитини. – К. : Столиця, 1998. – 514 с.
5. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : закон України від 07. 02. 1995 року // Відомості Верховної Ради України. – №6. – С. 35.
6. Про охорону дитинства : закон України // Відомості Верховної Ради. – К. : Сфера, 2001. – № 30. – С. 142.